

С.С.Ахметова¹, К.А.Атенова¹, Н.К.Саркулова¹, Д.Б.Абдыкулова¹,
Э.А.Аблаева², Ж.А.Кусаинова^{2*}

¹М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент қаласы, Қазақстан Республикасы,
salima.ahmetova@inbox.ru, Kulpan_aten@mail.ru, nursulu_s0808@mail.ru, dami_bax@mail.ru

²Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан,
ablaveva.elmira@list.ru, zhanar.kussainova@kaznaru.edu.kz*

МАРҚАЙТЫЛУ МЕН БОРДАҚЫЛАУДАҒЫ МАЛ ЕСЕБІН ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН БАҒАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада ауыл шаруашылығының екі маңызды бағытының бірі болып табылатын мал шаруашылығының негізгі саласы ет бағытындағы есепті дұрыс ұйымдастыру үшін бордақылау мен марқайтудағы есепті ұйымдастыру ерекшеліктері зерттеледі. Статистика бюросының мәліметтері бойынша ет өндіру көлемінің жыл сайын артуы оның есебін дұрыс ұйымдастыру қажеттілігін негіздеп отыр. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының экономикалық қызметі туралы ақпараттың негізгі көзі бухгалтерлік есепте қамтылған деректер болып табылады. Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп өндірістік процестердің барысы туралы қажетті ақпарат беруге, меншіктің сақталуын қамтамасыз етуге, рентабельділіктің өсуіне, тиімділікті арттыруға және жұмыс сапасын жақсартуға бағытталған.

Белсенді нарық бар жерде биологиялық активтің немесе ауылшаруашылық өнімінің әділ құнын биологиялық активтерді немесе ауылшаруашылық өнімдерін олардың негізгі сипаттамаларына қарай топтастыру арқылы анықтауға болады (мысалы, жасына немесе сапасына байланысты бағалар, сол нарықта қолданылатын заттар).

Азық - түлік проблемасы қазіргі уақытта өткір болғандықтан, мақалада ауылшаруашылық кәсіпорындарының негізгі міндеті-мал басы мен жануарлардың өнімділігіне байланысты мал шаруашылығы өнімдерінің көлемін ұлғайту екендігі көрсетілген. Бұл жас жануарлардың шығымдылығын арттыру және оны дұрыс өсіру үшін жағдай жасау, теңдестірілген тамақтандыру, бордақыланған жануарлардың тірі салмағының максималды сақталуы мен жоғары өсуіне қол жеткізу арқылы мүмкін болады. Сондай-ақ, бухгалтерлік есеп аталған міндеттерді шешуде маңызды рөл атқаратыны анықталады. Ол табын құрамындағы барлық өзгерістерді бақылайды және тіркейді, сонымен қатар малды өсіру мен бордақылау нәтижелерін анықтайды. Сонымен қатар мақалада өсім малдары мен бордақыдағы малдың бухгалтерлік есебінің шоттарда дұрыс айқындалуы мен тірі салмақтың өзіндік құнын есептеу тәртібі келтіріледі.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, агробизнес, мал шаруашылығы, биологиялық актив, тірі организмдер, бордақылау, марқайту, есеп.

Кіріспе

Статистика бюросының деректері бойынша, 2022 жылы Қазақстанда сойыс салмағында 1 миллион 240,6 мың тонна ет өндірілген. Бір жыл бұрын дәл осындай дерлік өсім 9,5 мың тоннаны немесе 0,8%-ды құрады. Жалпы, соңғы 8 жылда ет өндірісі тұрақты өсуде, бірақ айтарлықтай қарқынмен емес – жылына 6%-дан аспайды. Жалпы көлемде бұрынғысынша ірі қара мал басы басым – 533,3 мың тонна (45% дерлік). Оның союы соңғы 4 жылда шамамен бірдей деңгейде болды. Құс өндірісінің динамикасы әлдеқайда жоғары көрінеді. Қазір ол кем дегенде 2014 жылдан бергі ең жоғарғы шегі – 288,7 мың тонна. Жылдық өсім орта есеппен 10,2% құрайды. Алғаш рет жылқы еті қой етін басып озды – 155,7 мың тоннаның орнына 156,9 мың тонна. Өткен 8 жылда қой еті жылқы етінен көп өндірілген. Бірақ шошқаларды сою азайып

барады. 2022 жылы ол ең төменгі деңгейге – 78,3 мың тоннаға жетті. Айтпақшы, 2014 жылы шарықтау шегінде 99,8 мың тонна болды, яғни 21,6 мың тоннаға артық [1]

Мал шаруашылығындағы екі бағыттың бірі етті бағыт болып табылады. Етті бағыттағы марқайту мен бордақылау есебін дұрыс ұйымдастырудың маңызы өте зор [2].

Сиыр еті мен етінің әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар, өйткені азықтандыру және бордақылау кезеңінде малдың саны өзгермейді, салмағы артып, дене бітімі өзгереді, яғни сиыр еті мен етінің майлылығы артады. Негізінде, асыл тұқымды малдың тиісті салаларында ұсақ мал көп емес, бірақ олар 2520 шотқа пайдалы өнімдердің құрамында көрсетілген. Азықтандыруға және азықтандыруға байланысты шығыстар 2520 «Жануарлар» шотында көрсетіледі.

Жануарлардың салмағы мен семіздігінің өзгеруіне байланысты жануардың күтімін қамтамасыз ететін және оның құрылымындағы барлық өзгерістерді қамтитын барлық іс-шаралардың уақытылы және нақты негіздемесі болуы маңызды [3].

Бұл белгінің өнімі малдың семіздігі мен тіршілік салмағының жоғарылауы болып табылады, оның құны жануарлардың дұрыс азығы мен тобын ұстауға және олардың бастапқы салмағы мен құндылығын арттыруға кететін шығынға тең.

Мал түрлері үшін тіршілік салмағы екі әдіспен анықталады: таразылау (ірі қара мал, шошқа) және санау (қой, ешкі, тауық, қоян). Бірінші әдіс бойынша - екі өлшеу арасындағы малдың салмағын салыстыру арқылы тірі салмақ қосылады (әдетте айдың басы мен аяғында екінші әдіс бойынша ол тірі салмақ негізінде анықталады); Жас топтары таңдалады және анықталады (олар белгілі бір топтағы жануарлар мен құстардың кем дегенде 5% өлшейді).

Мал құрал немесе қызмет бола алады. Құрал ретінде тірі кезінде жинаған малдар: табын сиыр, жылқы, түйе, қой, т.б. Бұл жануарлар 2520 шотында қарастырылады. Бұл жануар мен өсімдіктер 2500 «Биологиялық активтер» бөлім шоттарында көрсетілген. Бұл бөлім шоттарында құстарды, жануарларды, қояндарды және араларды да санайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Ауыл шаруашылығындағы есептің қзге сала есебінен бірқатар ерекшеліктері бар. Осы ерекшеліктерді зерттеумен Қазақстандық авторлар В.В. Радостовец [4], К.К.Нажикбаева[5], айналысты. Ресейлік авторлар Расторгуева Р.Н. [6], Стефанова С.Н., Ткаченко И.Ю. [7], Глушков И.Е., Киселева Т.В. [8] ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есепті ұйымдастыру ерекшеліктерін зерттеді. Біз аталған авторлар еңбектеріне сүйене отырып, отандық есепте бордақылау мен марқайтудағы малдарды есепте көрсету мен құжаттау ерекшеліктерін зерттедік.

Зерттеуді жүргізу үшін танымдық әдістерді пайдаланамыз. Атап айтқанда: логикалық пайымдау, индукция және дедукция әдістерін пайдаланамыз. Сондай ақ ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есепті ұйымдастыру саласындағы есептің стандарттарын, шетелдік зерттеушілердің ұсынымдарын, жүйелік және салыстырмалы талдаудың жалпы ғылыми әдістері қолданылады.

Ауыл шаруашылығындағы бордақылау есебін дұрыс ұйымдастыру үшін оларды дұрыс топтарға бөлу маңызды. Рұқсат етілетін өнімділік мыналар болып табылады: Емізетін бұзаулар - сиырдың белгіленген құнына негізделген союға арналған бұзаулар - туу кезіндегі тіркелген тірі салмағы 1 кг және шошқалар - туу кезіндегі тіркелген тірі салмақ негізінде; 1кг қой – бір қозыны емізгеннен кейінгі белгіленген бағаның 50%-ына тең (толық бағаға енгеннен кейінгі), боталар мен құлындар– ірі жылқыны 60 күн бойы азықтандыру бағасы; асыл тұқымды айғырлардан шыққан асыл тұқымды жануарлардың және қоян қояндарының қыздары – бір жануарға емізуден кейінгі жоспарлы бағаның 50% (қалған 50% тауықтың, үйректің, қаздың, тауықтың (тәуліктік балапандар) балапандарын емізу немесе өсіру кезінде өлшенеді); жеген өнімнің өзіндік құны бір бұзаудың жоспарлы бағасы бойынша есептелінеді. Жылдың аяғында ірі қара малға бекітілген бағалар математикалық есеп беру негізінде нақты бағаларға сәйкестендіріледі.

Жалға беру шартында барлық малдың құны, сондай-ақ өмірлік салмақтың өсуі 1 мал немесе 1 тірі салмақтағы капиталдың бекітілген бағасы бойынша қарастырылады. Бұл

шығындар түпкілікті болып табылады және жоғарыда айтылғандай, жыл соңында нақты құнға жетеді (айырмашылық мал шаруашылығында жұмыс істейтін топтардың өзіндік құнының құрылымында көрінеді) [16] .

Мал, құс, жабайы жануарлар, үй қояндары және импорттық аралар фермаға жеткізуді қосқанда сатып алу бағасына кіреді. Ірі, семіз малдан тұтыну үшін алынған мал бастапқы құны бойынша қолма-қол ақша ретінде қарастырылады. Бір жастан екінші жас тобына ауыстырылған ірі қара мал жыл басында жоғары бағамен бағаланады, бұл жағдайда тірлік салмағының артуы мен мал басының өсуіне дайындық шығындарын ескере отырып, олар таңбалау немесе бордақылау үшін пайдаланылады [9, 14].

Зерттеу нәтижелері және талдау

Бордақылау мен марқайтуға қабылданған мал басының есебі ерекше тәртіппен ұйымдастырылады. Тапсырмаланған және бордақыланған малды жауапты тұлға (жалға алушы) түгендейді. Мал өзгерістері келесі құжаттарға негізделеді.

Ірі қара малды, шошқаны, қойларды (қаракөл союынан басқа), сауын сиырларды, жаңа ара ұяларын алып, топтастыру кезінде екі данада кіріске алу актісі жасалады. Бұзауды алып кеткен күні.

Шаруашылықтың тұрақты куәлігінде халық сатқан малды мемлекетке қабылдау және кейіннен мал ретінде қабылданатын малды өткізу бойынша халықпен есеп айырысуды белгілейді. Қабылдау-есеп айырысу ведомосты екі дана етіп жасалады.

Азаматтардың мал және құс етін сату туралы акті төрт данада жасалады. Халық өсірген малды асылдандыру және бордақылау үшін қабылдау заңды деп көрсетілген. Актінің бір көшірмесі малды тапсыратын адамға беріледі, бұл осы адамдармен қарым-қатынас орнатуға негіз болады.

Аралар мен қояндардың әрқайсысының (түрінің) мөлшері «Асыл тұқымды фермадағы жануарлардың мөлшерін жинау туралы» Актісіне сәйкес тіркеледі. Кіру қабылдау негізінде осылайша жүргізіледі және көбеюі соңында аяқталады, бірақ анықтамалық айдың соңғы күнінен кешіктірмей.

Төлемдер мен мал лизингі топтары чек бойынша жүргізіледі.

Жұмыс орнына келіп түскен мал, тауық, қояндарды есепке алуды әкімшілік және шаруашылық топтары тізілімдік есеп есебінде жүргізеді (жазбалар қабылдау әдісінің көшірмесі бойынша күн сайын жүргізіледі); Оның деректері мал, құс және қояндар бойынша есептерді дайындау үшін пайдаланылады.

Малды бір топтан екінші топқа ауыстыру туралы Актісі малды бір топтан екінші топқа немесе үлкен топқа беруді заңды түрде реттейді. Балапандарды «1-150 күндік балапандар» тобынан «ересек топқа» немесе «өндірістік топқа» (жұмыртқа өндіру үшін) ауыстырған кезде шошқаның екі айлығында емізу процесін жазып алады. Жануарлар үлкен топтар құрғанда, т.б. [19,20].

Шошқаларға және азық-түліктерге қатысты қиындықтар азық-түлік өзгерістері және азықтандыру азық-түлік қағазы есебінде есептеледі. Бухгалтерия бірінші ведомості жұмыс күнінің соңында алады.

Малдың тірілей салмағының өсімі мезгіл-мезгіл немесе белгіленген уақытта және мал келіп, жетілген кезде толтырылатын мал салмағының Ведомостімен анықталады. «Ведомост» мал мен табындарды сипаттайды, олардың деректері статистикалық және есепке алу тобының және жануарлардың физикалық таралуына жауапты тұлғаның сәйкес жүзеге асырылатын өлшемді анықтау туралы есепте жазылады. Бұл ретте топтағы жануарлар мен құстардың есепті кезеңнің соңындағы тірі салмағы есеп беру кезеңінде жойылған мал мен құстың тірі салмағындағы жануарлар мен құстардың тірі салмағына қосылады.

Қой, ешкі, тауық, қоянның тірі салмағын санау арқылы анықтайды. Ол үшін әрбір жас тобындағы белгілі бір топтағы жануарлардың шамамен 5% іріктеп алынады, өлшенеді және әрбір жануардың орташа дене салмағы есептеледі. Жануарлардың орташа салмағын топтағы

мал санына көбейтіп, топтың ай соңындағы салмағын есептеп, содан кейін тірілей салмағын анықтайды.

Құлын мен боталардың тірі салмағы есепке алынбайды. Табын мөлшерінің бұл түрі нақты күндегі азық пен сол күнгі азық-түлікті азықтандыру құнына қарай есептеледі.

Қарыз алушы өсірген мал ірі табынға ауыстырылғанда немесе майлы технология бойынша таңбалау үшін басқа қарыз алушыға тапсырылғанда және (тікелей қарыз алушыға немесе өңдеуші кәсіпорынға) берілген кезде өлшенеді.

Темір жол көлігімен тасымалданатын ірі қара малды өндіру және жеткізу туралы мәліметтерді жинау үшін жол журналы пайдаланылады. Жіберілген малдың саны мен салмағы туралы мәліметтер күнделікке жазылады – көлікке, берілген азық-түлікке шот-фактуралар, жабдыққа және басқа заттарға шот-фактуралар, аванстық төлемдерге арналған шот-фактуралар – кассир есебінде жазылады. Журналдың бір данасы жасалып, директорға (бақташыға) беріледі. Директор қайтып келгенде, журнал басқа да мал тапсыру жазбаларымен бірге бухгалтерияға жіберіледі.

Жануарлардың, мал мен құстың заңсыз өлуі және жоғалуы актісінде рәсімделеді. Ұйымдар мал шығынының себебін түсініп, заңда нақты құжаттауы керек. Сойған өнімді алу үшін жүкқұжатын жазып, басқа данасын қоса береміз. Егер сіз үйді жалға алып жатсаңыз, ол әдетте бір айдың ішінде жазылады.

Болашақта сату, фермада бордақылау немесе сою үшін ірі табындардан етін шығару, яғни ірі табындардағы малдарды ірі қара мал сияқты тауарлық деп саналатын жануарларға қосу «Ірі табындардан жануарларды шығару» Актісімен реттеледі.

Онда сойылған қозылардың саны, өсірілетін қозылардың саны, туылған қозы мен асырап алынған қозылардың саны есепке алынбағандығы көрсетіледі. Қаракөл қойын мал сою пунктіне жүкқұжаты арқылы өткізу заңды. Тірі, өлген және өлген қаракөл қойларының әр тобына үш данада хат жазылды. Малды сою пунктіне жеткізген кезде жүргізуші қолхаттың бір данасын қасапхана меңгерушісіне береді және малдың келісім парағына қол қояды, ал екінші данасын сақтайды.

Ересек балапандарды қабылдау міндеттерін айқындайтын актіс жасалады. Ол дернәсілдердің санын, дернәсілдердің саны мен сапасын анықтайды. Балапандарды екінші және үшінші есепке алу топтарына және мал топтарына ауыстыру малды бір топтан екінші топқа өткізуге қатысты Актімен реттеледі.

Ірі қара мал мен құсты мемлекетке немесе кооперативтік ұйымдарға сатуды товар-транспорттық накладнойлар жүзеге асырады және малды тасымалдау түріне қарамастан шаруашылықтың жауапкершілігінде. Хайуанаттар бағының директоры немесе меңгерушісі және жануарлардың әр тобының ветеринары қатысады. Шот-фактура ветеринарлық анықтамамен бірге селекционерге немесе жүргізушіге беріледі. Малшы немесе жүргізуші малды алғанын растайтын құжаттардың түпнұсқасымен бірге жүкқұжатты бухгалтерияға жібереді. Мал мен құстың байқаусызда қырылуы, сондай-ақ зақымдануы және мәжбүрлі түрде өлтірілуі сызбасын сызып, оны өсіруші және жануардың өлгенін, бүлінгенін немесе жарылғанын растаған адам (сою пункттерінің, ет комбинаттарының және т.б. өкілдері) қол қояды. Егер малдың санында сәйкессіздік болса және бұл құжаттамамен расталмаса, жетіспеушілік төлемі осы мәселелерге жауапты тұлғаға төленеді. Жануардың жүгіруіне қолайлы жағдайлар болған кезде мал салмағының оңай қол жеткізілетін өсуі табыс болып саналады. Жолдағы шығын және жануарларды қабылдаудағы кешігулер өндіріс шығындары ретінде шегеріледі немесе құқық бұзушыға төленеді.

Мал басындағы өзгерістерге байланысты барлық құжаттарды шаруашылық меңгерушісі (бөлімше) немесе бригадир, мал дәрігері, мал техникі және басшы (қызметкер) бірлесіп жасайды.

Малды бордақылау өндірістік бөлімшенің (егіс алқабының, звеноның, бригаданың) жауапты адамы мен есепші (арендатор) жүргізеді.

Қойшы, сиыршы және оның жылқысының есебі кітапшасында мал иесінің, сиыршының және басқалардың мал жайындағы мәліметтер жазылып, ескертпелер жасалады. Малшыларды

тексергенде, сиыр, жануарды берген және қарап-тексерген зоотехник, ветеринар немесе бригадир кітапшаға мәлімет жазады, ал шопан сиыр туралы, жануардың көбеюі, оның өлуі және рұқсат етілген құрал-жабдықтардың ауыстырылуы туралы мәліметтерді жазады. Кітапшаның көшірмесін сақтап, ай сайын қарау үшін бөлімнің бухгалтериясына жібереді.

Әрбір мал шаруашылығы фермасында (жалға алу тобында) мал және құс басының өзгеру әктісі болады, оны шаруашылық директоры немесе мал тобына жауапты адам есепте жүргізеді. Ай басындағы мал санын, айдың аяғындағы табысын, табысы мен кірісін (мал саны, салмағы) көрсетеді. Мал басындағы өзгерістерді есепке алу есеп құжаттары негізінде жүргізіледі. Ол мал мен құстың өзгерістері туралы есептерді жазу үшін негіз болып табылады.

Мал және құс өсірумен айналысатын шаруашылықтар мал және құс түрлері бойынша есеп кітабын пайдаланады, Ол кітапта мал мен құс тізілімдерін меңгеруші жүргізеді.

Бұл кітаптағы жазбалар мал шаруашылығының эволюциясы туралы күнделікті құжаттар негізделген. Кітап бойынша мал, құс, қояндарды күтіп-баптау көрсетіледі. Сонымен бірге, түнде бағып-қағатын күзетшілерге малды тапсырып, жұмыс біткен соң қарауылдан қабылдауға да негіз болады.

Шаруа қожалығының біріккен шаруаларға, жұмысшыларға, қызметкерлерге және мал шаруашылығы шарты бойынша зейнеткерлерге берген мал мен құстың есебі мал мен құсты қабылдайтын әрбір адамның есеп журналында жазылады. Асылдандыру шарты бойынша азаматтарға берілетін мал мен тауықтың вариациясы, онда малдың саны, өмірлік салмағы және бағасы көрсетіледі.

Әрбір шаруа қожалығы фермадағы мал мен құс басындағы өзгерістер туралы есеп беруді ай сайын немесе басқа белгіленген уақытта шаруашылық есеп бөліміне жібереді. Бухгалтерлік құжаттар: азықтандыру күндері мал бордақылау парақтары, тірі салмақ қосу есептері, ірі қара мал сертификаттары және т.б. деректерге сәйкес келуі керек т.б. Өндірістік бөлімнің барлық есептерін құжаттың түпнұсқасына жауапты адам жасау керек. Бұл есептерге тиісті лауазымды тұлғалар қол қояды, содан кейін бухгалтерияға тексеруге және журнал-ордер нөміріне енгізуге беріледі.

Жалға беру тобына берілген мал мен құсты тынығу және ауыстыру мәселесі дереу мал мен құсты ауыстыру кітабына немесе қуатты көліктер мен пайдалы малдардың, тауықтар мен аралардың тізіміне енгізіледі.

Тірі салмағы мен дене салмағы малды шаруашылық және қайта өңдеу ұйымдарына өткізгеннен кейін ғана анықталады (салмағы шегерілген ауыл шаруашылығы жануарларының жалпы салмағы). Ірі қара малды негізгі табынға көшіргенде, таңбалауға, бордақылауға немесе сатуға басқа жалға алынған малға жөнелткенде өлшенеді. Әдетте, олар жалдаушылар топтары тіркеген жануарлардың жыл сайынғы санағында өлшенбейді.

Өсім малдары мен бордақыдағы малдың бухгалтерлік есебін ұйымдаструға келесідей талаптар қойылады. Ірі қара мал және бордақылау малдары шаруашылық бухгалтериясында 2500 «Биологиялық активтер» бөлім шоты бойынша есепке алынады. 2520 «Жануарлар» шотында ірі қара, шошқа, қой, ешкі, жылқы, марал және бұғы сияқты малдың әртүрлі түрлеріне жатады. Төлемдер келесі факторлар мен жас топтарына байланысты есептеледі [10]

Ірі қара мал: екі жасқа дейінгі бұзаулар, екі жасқа дейінгі бұзаулар (сол жылы туған), бұзаулар (ағымдағы жылы туған), жұмыртқа, сауын сиырлар және сатылатын бұқалар;

Шошқалар: Зерттеу шошқалары – 2 айлық торайлар, 2-4 айлық торайлар, торайларды өсіру, бордақылау торайлары;

Қой мен ешкі: өткен жылы туған қозылар мен бұзаулар (негізгі табынға ауыстырылғанға дейін), есепті жылы туған қозылар мен ешкілер (емуден ажыратқаннан кейін). Әр топ жүніне қарай бөлінеді: жақсы жүнді қой, орташа жүнді қой, орташа жүнді қой, орташа жүнді қой;

Бұғы мен марал (туған жылы бойынша): елік, марал;

Жылқылар және басқа да қуатты көлік түрлері (туған және өскен жылы): құлындар, балалар, сауын сиырлар. Сонымен қатар, барлық нәсілдердің шежіресі нәсілге негізделген.

«Кұстар» 2520\1 шотында барлық құстар: балапандар мен ірі құстар көрсетілген. Бұл есепте түрлер мен категориялар бойынша келесі аналитикалық тақырыптар қарастырылған: балапандар, аналықтар, үйректер – ұсақ отар, ірі қойлар, Египет тауықтары, жетілген тауықтар, бөденелер; бөдене табындары.

Мамандандырылған мал өсіретін кәсіпорындарда, құс фабрикаларында, зауыттық фермаларда мал мен құсты санау жас (техникалық) бойынша жүргізіледі.

2520\2 «Жануарлар» шотында әртүрлі бағалы аң терісі тұқымдары мен жасына қарай тізімделген [17].

Сиырлардан алынған бұзаулар жалға алушыларға беріледі және олардың қолмен жазған чекі бойынша (бұзаулардың санын, тірі салмағын, түгендеу нөмірін, аты-жөнін және т.б.

Күзетшілер өлген малды қабылдамайды және оны өлген жануарды басқа топқа ауыстырар алдында жасайды. Сондықтан малдың өлуіне байланысты малдың жоғалуы үй иесінің жалпы табысын азайтады. Өлген, бірақ аурудан таза мал өнімдері (тері, ет және т.б.) қарыз алушыға жеңілдікпен сатылып, қарыз алушының шотының кредитіне жазылады.

Шаруа қожалықтары сатып алу бағасына таңбалау және бордақылау үшін мал сатып алуды қамтиды. Шаруа қожалықтары арасындағы шарт бойынша сиырлар мен бұзауларды өсірген кезде 2520-шоттың тиісті қосалқы шотының кредитіне жазылады [16].

Еті азық немесе мал азығы ретінде пайдаланылмайтын барлық құстардың, жануарлардың, қояндардың және бордақыланған малдардың өлімі және мәжбүрлеп союы өндірістік шығын болып табылады. Жыл басындағы өлген мал мен тауықтың құнын, оған қоса жыл басынан өлгенге дейінгі салмақ қосу құнын анықтайды. Мал мен құсты есепке алуға тыйым салу туралы заң актісіне сәйкес өлген шығын 2520 шотының кредитіне және 7410 шотының дебетіне жазылды. Өлген жануарлардан алынған өнімдер (жасырын, техникалық майлар және т.б.) пайдалануға немесе сатуға болатын баға бойынша (жалға алу ретінде – белгіленген баға бойынша) орналастырылады және 2 қосалқы шоттың кредиттік кірісінен шегеріледі.

Ұрланған, бүлінген және қаржылық жауапты тұлғамен проблемаларға байланысты өлген жануарлардың құны 2520-шоттың кредиті бойынша дебеттеледі және 7410-шоттың кредиті бойынша есептен шығарылады, ал кінәлі тұлғаның кредиті бойынша келтірілген залал сомасы есептен шығарылады.

Малды ұрлау, жоғалту, жоғалту, қасақана өлтіру немесе бүлдіру салдарынан келтірілген залалдар тиісті тұқымды малды сатып алу бағасы негізінде айқындалады. Кінәсіз тарап болмаған және сот талап арызды қанағаттандырусыз қалдырған жағдайда, 7410-шотта есептелген сомалар 2520-шоттың 2-шотынан өндірілген өнімнің жоғалуы («мал өліміне байланысты шығындар») және жалға алушылардың топтары немесе топтары) ретінде шығарылды.

Эпидемия немесе табиғи апат салдарынан өлген жануарлар 2520 шоттың кредитінен және 7410 шоттан табиғи апат шығындары ретінде шегеріледі.

Бұзаулар негізгі табынға нақты құны бойынша ауыстырылады. Жыл ішінде 2520-шоттың кредиті 3-қосалқы шоттың дебетіне банкте жыл басына есептелген құнға сәйкес, оның құны басынан бастап уақыт өте келе ұлғаюы жоспарланып отырады. Келесі жылы өсіруге және бордақылауға жіберілген мал (оның ішінде асыл тұқымды мал) олардың нақты құны бойынша бағаланады.

Табиғи апаттардың салдарынан қырылған жануарлар мен құстардың бастапқы салмақтық құны 2520 шоттың 1 қосалқы шотының кредитінен 7410 шотының дебетіне көшіріледі. Баға шаруашылыққа жіберіледі, бірақ салмағын ескере отырып, тірі малды сатып алу кезінде мемлекеттік сатып алу бағасынан жоғары болмауы керек.

Малды сату 2520-шоттың кредиті бойынша және 1030-шоттың екінші шотының дебеті бойынша көрсетіледі.

Арнайы фермалардағы тауықтарды қоспағанда, ұсақ және семіз жануарлардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін оларды микроклиматы бақыланатын терезесіз аумақтарда үлкен торларда ұстайтындықтан, тексеру маусымына бір рет жүргізіледі. Ол есепті жылдан

кейінгі 1 қаңтардан бастап жыл сайын қаралады. Аралар мен ұялардағы балды жылына екі рет: көктемде және күзде санайды. Жауапты адам өзгерген кезде де талдау жасалады. Қор кеңесі әрбір сиырдың, асыл тұқымды жылқының өнім нөмірін, айын, жынысын, тұқымын, түрін, туған жылы мен күшін қамтитын электр көліктері мен асыл тұқымды малдардың, тауықтар мен аралардың өнім тізімін жасайды. Көлік құралдарын, қолжетімділігін, тірі салмағын, баланс құнын және т.б. айлар бойынша көрсетеді. Топта қаралатын бордақылау малдарының, тауықтардың, шошқалардың, ешкілердің және басқа да жануарлардың саны топты және туу кезіндегі жасын және қажет болған жағдайда әр топтың салмағын көрсететін тізімге енгізіледі. Өнім тізімі мал топтары мен өндірістік (егіншілік) топтарынан тұрады. Есепті кезеңде анықталған ірі қара малдың және бордақылаудың жетіспеуі 2520 шоттың кредитінен 1250 шоттың дебетіне аударылады [12].

Бордақылау кезінде жас малдың өсу бағасы мен малдың тірі салмағын есептеумен қатар 1 центрлік тірі салмақтың бағасы да анықталады. Тірі салмақтағы бағаны есептеу қажет, өйткені бір типтегі жас және ересек ірі қара малға әртүрлі бағалаулар қолданылады. Мысалы, бұзаулардың салмағына қарамастан бұзаулардың құны негізгі табын мен бұзаулардың санын ұстауға кететін шығынның 10%-ы болып есептеледі. Бұзаудың тірі салмағының өсуі нақты шығындар негізінде бағаланады. Сатып алынған бұзаулардың нақты сатып алу бағасы басым болады. Ересек ірі қара мал бордақылауға қабылданады және өткен жылдары туған бұзаулар жыл басында өткен жылдардың тірі салмағының 1% орташа құнымен есепке алынады.

Малдың әр түрі бойынша бірдей бағаны есептеу үшін, сатып алу көзіне және шаруашылықта жұмсалған уақытына қарамастан, 1 орталық тірі салмақтың орташа бағасына негізделген малды бағалау процесін қолдану қажет [13].

Оның нақты мәнін есептейік. 1 центрлік тірі салмақ бағасын анықтау кезінде жатқызылатын өзіндік құнға жыл басындағы мал бағасы, асыл тұқымды және бордақылау бағасы және ағымдағы жылғы бұзау бағасы қосылады. Тірі жануарлардың өсуі. Топтың салмағы. Алынған сома малдың жалпы тірі салмағына бөлінеді, ол оның бағасын анықтау үшін қолданылады (жыл аяғында қалған малдың салмағы + жыл бойына есептен шығарылған малдың салмағы).

Кесте 1 – Тіріс салмақтың өзіндік құнын есептеу тәртібі

Есептеу үшін қажетті мәліметтер	Мал бас саны, дана.	Тірі салмақ, ц	Дебет	Кредит	Теңгелей құны
Есепті кезең басында	432	1028	2520 «Жануарлар»		2629270,0
Жыл ішінде келіп түскені					
Төлдер	246	92	2520 «Жануарлар»	1320 «Дайын өнім» «Төл» субсчета	4001212,0
Тірі салмақтың артуы		1672	2520 «Жануарлар»	8110 «Негізгі өндіріс», «Жас төлдерді ұстауға шығындар» субсчета	1733428,00
Сатып алулар мен кіріс етілгендер	184	316	2520 «Жануарлар»	3311 «Төленуге тиісті шоттар»	1702248,00
Барлығы:	862	3108			10066158,00*
Негізгі табынға ауыстырылғаны	432	808	2415 «Өзге негізгі құралдар», «Негізгі табын» субсчета	2520 «Жануарлар»	3139694,00
Өткізілді	276	504	7010 «Өткізілген өнімнің өзіндік құны»	2520 «Жануарлар»	896108,00

Қалдықтар	12	10	7210 «Әкімшілік шығындар»	2520 «Жануарлар»	20 237,00
Барлығы :	291	1070			4056276**
Есепті кезең соғындағы қалдық	280	2038	2520 «Жануарлар» шоты бойынша қалдық		6009882,00
1 Ц тірі массаның салмағы (10066158/3108)					6477,58***

Қорытынды

Мал бордақылаудың бухгалтерлік есебін ұйымдастыру шаруашылықтың табысын дұрыс есептеуге, шығындарды бақылауға және экономикалық тиімділікті арттыруға көмектеседі. Бұл есепке алу жүйесі бірнеше негізгі кезеңдерден тұрады:

Осы саладағы бухгалтерлік есепті тиімді ұйымдастыру үшін оны кезеңдерге бөле отырып, есебін ұйымдастыруды ұсынамыз.

1. Малды сатып алу немесе өсіру: Малды сатып алу кезінде оның құны, тасымалдау шығындары және басқа да бастапқы шығындар есепке алынады. Егер мал өз шаруашылығында өсірілсе, онда оның құны өндірістік шығындар негізінде анықталады.

2. Малды күту және бордақылау: Бұл кезеңде азық-түлік, ветеринариялық қызметтер, еңбек шығындары және басқа да шығындар есепке алынады. Бұл шығындар әрбір малға пропорционалды түрде бөлінеді.

3. Өндірістік шығындарды есепке алу: Бұл барлық шығындарды талдау және оларды нақты мал бордақылау өнімдеріне (ет, сүт, тері т.б.) жатқызу. Шығындарды дұрыс есепке алу арқылы өнімнің өзіндік құнын анықтауға болады.

4. Малдың салмағын және күйін бақылау: Малдың салмағының өзгеруін бақылау арқылы оның өсімі мен азықтандыру тиімділігін бағалауға болады. Бұл ақпарат бордақылау шығындарын есепке алуда маңызды рөл атқарады.

5. Малды сату: Сату кезінде алынған табысты есепке алу және сатылған малдың өзіндік құнын анықтау. Сатудан түскен табыс пен шығындарды салыстыра отырып, шаруашылықтың пайдасын немесе шығынын анықтауға болады.

6. Бухгалтерлік есеп құжаттары: Кірістер мен шығыстарды есепке алу үшін түрлі құжаттар (шот-фактуралар, кассалық кітаптар, түбіртектер т.б.) қолданылады. Бұл құжаттар бухгалтерлік есептің негізі болып табылады.

7. Қаржылық есептілік: Жылдың соңында немесе есептік кезеңнің соңында шаруашылықтың қаржылық жағдайы туралы есеп беріледі. Бұл есептілік шаруашылықтың тиімділігін бағалауға және болашаққа жоспар құруға мүмкіндік береді.

Мал бордақылаудың бухгалтерлік есебін ұйымдастыру шаруашылықтың қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге және оның даму стратегиясын тиімді жоспарлауға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. <https://naryk.kz/news/qazaqstanda-jylyna-qansha-tonna-et-ondiriledi>
2. Омбаев А., Мирзакулов С., Чиндалиев А. Научно-технологические аспекты развития животноводства Казахстана. – Научный журнал Исследования, результаты, 2023 №3 (99) 36стр DOI: <https://doi.org/10.37884/3-2023/04>.
3. <https://cdb.kz/sistema/biblioteka-bukhgaltera/articles/uchet-v-selskom-khozyaystve/>
4. Радостовец В.В., Шмидт О.И. Теория и отраслевые особенности бухгалтерского учета [Текст]/ В.В Радостовец.// – Алматы: «Центраудит-Казахстан», 2000.- 496 с.
5. Нажикбаева К.К. Ауыл шаруашылығының бухгалтерлік есебі [Текст]/ К.К. Нажикбаева // Алматы : LEM, 2015. – 156 б.

6. Расторгуева Р.Н. Бухгалтерский учет в сельскохозяйственных организациях. Бухгалтерский учет в сельскохозяйственных организациях. - М: Academia, 2013.- 425 с.
7. Стефанова С.Н., Ткаченко И.Ю. Бухгалтерский учет на сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятиях. - М: «Феникс», 2018.- 224 с.
8. Глушков И.Е., Киселева Т.В. Бухгалтерский учет на сельскохозяйственных предприятиях. - М.: «КНОРУС», 2015.- С. 220-356.
9. https://www.auditit.ru/terms/accounting/zhivotnye_na_vyrashchivanii_i_otkorme.html
10. Шолпанбаева К.Ж., Апышева А.А., Шайханова Н.К. БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ *Проблемы агрорынка*. 2019;(2):83-88.
11. Шолпанбаева К.Ж., Шайханова Н.К., Апышева А.А. Бухгалтерский учет в отраслях мясной и молочной промышленности. *Проблемы агрорынка*. 2021;(2):93-99. <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.11>
12. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 41 «Сельское хозяйство»-2020г. [Электронный ресурс].-2021.-URL:<https://online.zakon.kz/> (дата обращения: 15.10.2024).
13. Шолпанбаева, К.Ж. Бухгалтерский учет в отраслях деятельности[Текст]/ К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И.Белоусова.-Усть-Каменогорск: Издательство«Берель» ВКГУ им. С. Аманжолова, 2021.-129с.
14. Шолпанбаева, К.Ж. Управленческийучет-2 [Текст]/К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова.- Усть-Каменогорск: Издательство «Берель» ВКГУ им. С.Аманжолова, 2017.-126 с.
15. Врублевский, Н.Д. Управленческийучет издержек производства: теория и практика[Текст] / Н.Д. Врублевский. -М.: Финансы и статистика, 2002 - 351 с.
16. Новый типовой план счетов [Электронный ресурс].-2020.- URL:<https://pro1c.kz/articles/mezhdunarodnye-standarty-finansovoy-otchetnosti/tipovoy-plan-schetov-s-2019-goda/>(дата обращения: 05.10.2024)
17. Кабылова Н. Особенности организации бухгалтерского учета в сельскохозяйственных организациях //Бухгалтер и налоги.- 2015.-№10.- С. 187-195.
18. Гумаров Г.С. Повышение эффективности технологического процесса и технических средств механизации водоснабжения пастбищного животноводства [Текст] / Г. С. Гумаров А. И. Завражнов; М-во сел. хоз-ва РФ, Федеральное гос. образовательное учреждение высшего профессионального образования "Мичур. гос. аграр. ун-т"... – Мичуринск: [б. и.], 2005. - 232 с.
19. Даленов Ш.Д. Скотоводство, технология производства молока и говядины [Текст] : учебное пособие / Ш. Д. Даленов М. Т. Жомартов Ж. К. Каримов; М-во образования и науки РК... – Алматы: Республик. издат. каб. Каз. акад. образования им. И. Алтынсарина, 2001. - 226 с.
20. Джамалова Г.А. Биотехнология животных [Текст] / Г. А. Джамалова; М-во образования и науки РК – Алматы: Маматай, 2004. - 304 с.

References

1. <https://naryk.kz/news/qazaqstanda-jylyna-qansha-tonna-et-ondiriledi>
2. Ombaev A., Mirzakulov S., Chindaliev A. Aspectus scientificus et technologicus evolutionis pecorum agriculturae in Kazakhstan. - Acta investigationis scientifica, eventus, 2023 N. 3 (99) DOI: <https://doi.org/10.37884/3-2023/04>.
3. <https://cdb.kz/sistema/biblioteka-bukhgaltera/articles/uchet-v-selskom-khozyaystve/>
4. Radostovets V.V., Shmidt O.I. Teoriya i otraslevyye osobennosti bukhgalterskogo ucheta [Текст]/ V.V Radostovets.// – Алматы: «Тсентраудит-Казakhstan», 2000.-496 с.
5. Najikbaeva K.K. Aul sharuaşılıǵınıń buhgalterlik esebi [Текст]/ К.К. Najikbaeva // Almatı : LEM, 2015. – 156 b.

6. Rastorguyeva R.N. Bukhgalterskiy uchet v sel'skokhozyaystvennykh organizatsiyakh. Bukhgalterskiy uchet v sel'skokhozyaystvennykh organizatsiyakh. - M: Academia, 2013.- 425 s.
7. Stefanova S.N., Tkachenko I.YU. Bukhgalterskiy uchet na sel'skokhozyaystvennykh i pererabatyvayushchikh predpriyatiyakh. - M: «Feniks», 2018.- 224 s.
8. Glushkov I.Ye., Kiseleva T.V. Bukhgalterskiy uchet na sel'skokhozyaystvennykh predpriyatiyakh. - M.: «KNORUS», 2015.- S. 220-356.
9. https://www.auditit.ru/terms/accounting/zhivotnye_na_vyrashchivanii_i_otkorme.html
10. Sholpanbayeva K.ZH., Apysheva A.A., Shaykhanova N.K. BUKHGALTERSKIY UCHET V SEL'SKOM KHOZYAYSTVE Problemy agrorynka. 2019;(2):83-88.
11. Sholpanbayeva K.ZH., Shaykhanova N.K., Apysheva A.A. Bukhgalterskiy uchet v otraslyakh myasnoy i molochnoy promyshlennosti. Problemy agrorynka. 2021;(2):93-99. <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.11>
12. Mezhdunarodnyy standart finansovoy otchetnosti (IAS) 41 «Sel'skoye khozyaystvo»-2020g. [Elektronnyy resurs]. -2021.- URL: <https://online.zakon.kz/> (data obrashcheniya: 15.10.2024).
13. Sholpanbayeva, K.ZH. Bukhgalterskiy uchet v otraslyakh deyatelnosti [Tekst] / K.ZH. Sholpanbayeva, A.A. Apysheva, L.I. Belousova. - Ust'-Kamenogorsk: Izdatel'stvo «Berel'» VKGU im. S. Amanzholova, 2021.- 129s.
14. Sholpanbayeva, K.ZH. Upravlencheskiy uchet-2 [Tekst] / K.ZH. Sholpanbayeva, A.A. Apysheva, L.I. Belousova. - Ust'-Kamenogorsk: Izdatel'stvo «Berel'» VKGU im. S. Amanzholova, 2017.- 126 s.
15. Vrublevskiy, N.D. Upravlencheskiy uchet izderzhek proizvodstva: teoriya i praktika [Tekst] / N.D. Vrublevskiy. - M.: Finansy i statistika, 2002 - 351 s.
16. Novyy tipovoy plan schetov [Elektronnyy resurs]. -2020.- URL: [https://pro1c.kz/articles/mezhdunarodnye-standarty-finansovoy-otchetnosti/tipovoy-plan-schetov-s-2019-goda/\(data obrashcheniya: 05.10.2024\)](https://pro1c.kz/articles/mezhdunarodnye-standarty-finansovoy-otchetnosti/tipovoy-plan-schetov-s-2019-goda/(data obrashcheniya: 05.10.2024))
17. Kabylova N. Osobennosti organizatsii bukhgalterskogo ucheta sel'skokhozyaystvennykh organizatsiyakh // Bukhgalterialogi. -2015.- №10.- S. 187-195.
18. Gumarov G.S. Povysheniye effektivnosti tekhnologicheskogo protsessa i tekhnicheskikh sredstv mekhanizatsii vodosnabzheniya pastbishchnogo zhivotnovodstva [Tekst] / G. S. Gumarov A. I. Zavrazhnov ; M-vo sel. khoz-va RF, Federal'noye gos. obrazovatel'noye uchrezhdeniye vysshego professional'nogo obrazovaniya "Michur. gos. agrar. un-t" ... – Michurinsk : [b. i.], 2005. - 232 s.
19. Dalenov S.H.D. Skotovodstvo, tekhnologiya proizvodstva moloka i govyadiny [Tekst] : uchebnoye posobiye / S.H. D. Dalenov M. T. Zhomartov ZH. K. Karimov, ; M-vo obrazovaniya i nauki RK – Almaty: Respublik. izdat. kab. Kaz. akad. obrazovaniya im. I. Altynsarina, 2001. - 226 s.
20. Dzhamalova G.A. Biotekhnologiya zhivotnykh [Tekst] / G. A. Dzhamalova; M-vo obrazovaniya i nauki RK – Almaty: Mamatay, 2004. - 304 s.

**С.С.Ахметова¹, К.А.Атенова¹, Н.К.Саркулова¹, Д.Б.Абдыкулова¹,
Э.А.Аблаева², Ж.А.Кусаинова^{2*}**

¹ЮКУ им М.Ауезова, город Шымкент, Республика Казахстан,
salima.ahmetova@inbox.ru, Kulpan_aten@mail.ru, nursulu_s0808@mail.ru,
dami_bax@mail.ru

² НАО «Казахский национальный аграрный исследовательский университет»,
г. Алматы, Республика Казахстан, ablaveva.elmira@list.ru, zhanar.kussainova@kaznaru.edu.kz*

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ОЦЕНКИ УЧЕТА ПОГОЛОВЬЯ И ОТКОРМА

Аннотация

В статье исследуются особенности организации учета откорма для правильной организации учета мясного направления, основной отрасли животноводства, являющейся

одним из двух важных направлений сельского хозяйства. По данным Бюро статистики, ежегодное увеличение объемов производства мяса обосновывает необходимость правильной организации его учета. Основным источником информации об экономической деятельности сельскохозяйственных предприятий являются данные, содержащиеся в бухгалтерском учете. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве направлен на предоставление необходимой информации о ходе производственных процессов, обеспечение сохранности собственности, рост рентабельности, повышение эффективности и улучшение качества работ.

Там, где есть активный рынок, справедливая стоимость биологического актива или сельскохозяйственной продукции может быть определена путем группировки биологических активов или сельскохозяйственной продукции в соответствии с их основными характеристиками (например, цены, связанные с возрастом или качеством, предметы, используемые на этом рынке).

Поскольку продовольственная проблема в настоящее время остро стоит, в статье показано, что основной задачей сельхозпредприятий является увеличение объемов животноводческой продукции в зависимости от поголовья и продуктивности животных. Это возможно за счет увеличения урожайности молодняка и создания условий для его правильного разведения, сбалансированного кормления, достижения максимального сохранения и высокого роста живой массы откормленных животных. Также выясняется, что бухгалтерский учет играет важную роль в решении указанных задач. Он отслеживает и регистрирует все изменения в составе стада, а также определяет результаты разведения и откорма скота. Кроме того, в статье приводится порядок правильного определения на счетах бухгалтерского учета приростного и откормочного скота и расчета себестоимости живой массы.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агробизнес, животноводство, биологический актив, живые организмы, откорм, маркетинг, учет

S.S.Akhmetova¹, K.A.Atenova¹, N.K.Sarkulova¹, D.B.Abdykulova¹, E.A.Ablayeva¹

*¹SKU named after M. Auezov, Shymkent city, Republic of Kazakhstan,
salima.ahmetova@inbox.ru, Kulpan_aten@mail.ru, nursulu_s0808@mail.ru,
dami_bax@mail.ru*

*²NAO "Kazakh National Agrarian Research University", Almaty,
Republic of Kazakhstan, ablayeva.elmira@list.ru, zhanar.kussainova@kaznaru.edu.kz**

FEATURES OF THE ORGANIZATION AND EVALUATION OF LIVESTOCK AND FATTENING ACCOUNTING

Abstract

The article examines the features of the organization of fattening accounting for the correct organization of accounting for the meat sector, the main branch of animal husbandry, which is one of two important areas of agriculture. According to the Bureau of Statistics, the annual increase in meat production justifies the need for proper organization of its accounting. The main source of information about the economic activity of agricultural enterprises is the data contained in accounting. Accounting in agriculture is aimed at providing the necessary information about the course of production processes, ensuring the safety of property, increasing profitability, increasing efficiency and improving the quality of work.

Where there is an active market, the fair value of a biological asset or agricultural product can be determined by grouping biological assets or agricultural products according to their main characteristics (for example, prices related to age or quality, items used in this market).

Since the food problem is currently acute, the article shows that the main task of agricultural enterprises is to increase the volume of livestock products depending on the number and productivity of animals. This is possible by increasing the yield of young animals and creating conditions for their proper breeding, balanced feeding, achieving maximum conservation and high growth of the live weight of fattened animals. It also turns out that accounting plays an important role in solving these

tasks. He monitors and registers all changes in the composition of the herd, as well as determines the results of breeding and fattening livestock. In addition, the article provides the procedure for the correct determination of incremental and fattening livestock on accounting accounts and the calculation of the cost of live weight.

Key words: agriculture, agribusiness, animal husbandry, biological asset, living organisms, fattening, marketing, accounting.

FTAXP 616.993:576.8:636.32/38

DOI <https://doi.org/10.37884/4-2024/07>

А.Г.Зияуатдинова, С.С.Усмангалиева *, Ж.У.Еспанов, Г.Е.Турганбаева, Е.К.Бредихина

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
ziywatdinovaaltinay@gmail.com, usmangalieva79@mail.ru*, espanov@mail.ru,
Gulnara_1970_t@mail.ru, elena.bredikhina@kaznaru.edu.kz

ҚОЙ МОНИЕЗИОЗЫНЫҢ ТАРАЛУЫН АНЫҚТАУ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда Қазақстан аумағында ең маңызды проблемалардың бірі мал арасында паразиттік аурулардың көп болуы, атап айтқанда мониезиоздың таралуы болып табылады. Мақалада Алматы облысы аймағында қой мониезиозын зерттеу және қой шаруашылығында кездесетін гельминттердің түрлерін анықтау нәтижелері берілген. Зерттеу жұмыстары күзгі кезеңде жүргізілді және «Нұрай» жеке шаруашылығында 40 бас малдың нәжіс сынамалары зерттелінді. Сынамаларды Дарлинг, Фюллебон және Г.А. Котельников және В.М. Хренов әдістерімен Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университетінің биологиялық қауіпсіздік кафедрасына қарасты зертханада балау әдістері қойылып, паразиттердің түрлік құрамы, инвазияның қарқындылығы (ИИ) және инвазияның экстенсивтілігі (ИЭ) және паразитоценоз түрлерінің құрамдас бөліктерін зерттедік.

Қойларда кездесетін паразитоздарды копрологиялық әдістермен зерттегенде, аноплоцефалаттар инвазиясы моноинвазиялар және аралас инвазиялар түрінде анықталған. Қойдың ішек-қарын жолында кездесетін паразитоздарды копрологиялық әдістермен зерттеген уақытта 4 гельминт кездесті: *Dictyocaulus filarial*, *Moniezia expansa*, *Thysaniezia giardi* және *Avitellina centripunctata*.

Айта кету керек, ауруға шалдыққан қойлардың диктиокаулезбен (*Dictyocaulus filarial*) жалпы залалдануы 12,5% (5 бас) құрады, бір көру аймағында инвазия қарқындылығы 1-ден 14 жұмыртқаға дейін залалданған, ал *Moniezia expansa* 40 қойдың 12 бас 30 % залалданған. Сондай-ақ *Thysaniezia giardi* 8 қой жұқтырды (ИЭ 20,0%, ИИ 1-2 жұмыртқа) және *Avitellina centripunctata* 2 қой (ИЭ 5,0%, ИИ 1). Осылайша, *Moniezia expansa* инвазиясының жоғары қарқындылығы байқалды. Инвазия интенсивтілігі жоғары, микроскоптың 1 көру алаңында 1-14 жұмыртқа. Инвазия интенсивтілігі төмен, микроскоптың 1 көру алаңында 1-6 жұмыртқа анықталды.

Кілт сөздер: мониторинг, эпизоотология, мониезиоз, копрология, аралас инвазия, паразиттер, құрттар, экстенсивтілік, интенсивтілік.

Кіріспе

Қой шаруашылығы – қазақ халқының ежелден келе жатқан тарихи дәстүрлі мал шаруашылығының саласы. Халқымыздың тұрмыс тіршілігі, күнкөріс көзі қой шаруашылығымен тікелей тамырласып жатыр. «Мал өсірсең қой өсір, өнімі оның көл-көсір» деген сөздерде терең ұғым бар. Қой – бұл көптеген елдердің экономикасы үшін маңызды болып табылатын ауыл шаруашылығы жануарларының өте кең тараған түрі.